

Jan ZELENKA, *Beneficium et feudum. Podoba a proměny lenního institutu*, Historický ústav AV ČR, Praha 2016 (= Práce Historického ústavu AV ČR, Monographia A 66)

228 s., ISBN 978-80-7286-264-1

Problematika lenního zřízení patří mezi základní fenomény, které jsou tradičně spojovány s dějinami středověku. V domácí literatuře toto téma rezonuje již od 19. století, hlavně v souvislosti s otázkou česko-říšských či česko-německých vztahů, větší a soustavnější pozornosti se mu ale dosud nedostalo. Teprve novější výzkumy zaměřené na počátky středověkého státu, jeho fungování, mocenské struktury, roli panovníka a šlechty či majetkové struktury téma znovu otevírají, a to na základě přístupů moderní mediévistiky a důkladných analýz směřovaných ad fontes.

Jan Zelenka se obrací k tomuto výsostnému mediévistickému tématu s komparativní perspektivou a počátky lenního zřízení v českých zemích se snaží srovnávat s vývojem v zahraničí. Poukazuje na skutečnost, že většina autorů dosud jen obecně odkazuje na západoevropský lenní model, který zpravidla slouží jako určitý referenční rámec, podle kterého jsou posuzována specifika českého vývoje. Zvolil proto jiný postup a důkladně analyzoval lenní zřízení v Sasku v oblasti tvořené biskupstvími Míšeň, Hildesheim, Naumburg, Halberstadt a Merseburg. Výsledky pak využil pro komparaci s českým prostředím pro období 10.–13. století.

Zelenkova práce je rozčleněna do dvou hlavních částí. V první podrobně analyzuje diplomatické (a částečně také narativní) prameny týkající se sledovaného tématu pro výše vymezenou oblast. Autor ji nezvolil náhodně, ale s ohledem na skutečnost, že právě k tomuto teritoriu se váže jeden ze základních normativních pramenů lenního zřízení, právní kniha *Sachsenspiegel*. Uvedený postup tak umožnil určitou komparaci normy a skutečné praxe. Na základě analýzy terminologie v početném souboru listin (celkem 1232 dokumentů) autor konstatuje, že až do konce 12. století převládal termín *beneficium*, který byl ve století následujícím používán již jen v souvislosti s církevním obročím. Ve 13. věku v souvislosti s lény zcela převážil termín *feudum*. Ve sledovaných narativních pramenech však tento posun není tak patrný.

Právě terminologii je věnována důkladná pozornost, a to mimo jiné otázky, do jaké míry pojmy *beneficium* a *feudum* odpovídají lénu, respektive jeho institucionalizované podobě, se kterou je běžně pracováno v historické literatuře. Z autorovy analýzy vyplývá, že lenní institut nelze spojovat jen s „klasickými“ vojensko-služebními vztahy; řada leníků či vazalů byla pouhými nájemci odvádějícími naturální či peněžní plat. Často šlo o různé služebníky či zástavní držitele a obsah jejich závazku vůči lennímu pánu tak byl jiný. Tato rozmanitost se odrážela i v sociálním postavení jednotlivých osob. Zelenka důkladně sleduje rovněž věcnou stránku lenního

institutu, tedy co bylo součástí propůjčeného majetku, úřadů a práv (k otázce velikosti propůjčených statků se vztahuje také podrobná příloha v závěru celé monografie). Autor se dále zabývá sociální skladbou držitelů lén, otázkou dědičnosti, rolí žen či rozsahem povinností vyplývajících z lenního vztahu. Všímá si také souvisejících kategorií a příslušné terminologie (investitura léna a tzv. homagium, symbolika předávaného léna, otázka věrnosti).

Po podrobné analýze pramenů se autor v samostatné podkapitole vrací k historiografii a jejím přístupům k některým otázkám lenního institutu, především k jeho definici a příslušné terminologii. V navazujícím textu se pak podrobněji věnuje opět terminologii a některým institutům či formálním otázkám (problematika tzv. pravého léna, ministeriální právo, ženy jako držitelky lén apod.). Zelenka vcelku přesvědčivě ukazuje mnohostrannou využitelnost a rozmanitou podobu lenního institutu, který je tradičně vnímán jen v jeho „čistě“ podobě prostřednictvím tzv. pravých lén s holdem, investiturou a vojenskou službou. Lenní právo se tak jeví spíše jako způsob propůjčování majetku se snahou o zajištění příjmu a služeb (z nichž jen část měla onen „klasický“ vojenský charakter). Z tohoto důvodu pak nepřekvapí, že lenní institut měl velmi blízko k dalším právním formám, jako byla půjčka či nájem. Důkladná analýza pramenů tedy ukazuje jiný, barvitější obraz, než jaký nabízejí normativní prameny v čele se Saským zrcadlem. Toto zjištění je významné i v širším kontextu – ukazuje, jak číst a chápat středověké normativní texty, jejichž zdánlivě ucelený koncept často může svádět ke zevšeobecnění.

Samostatnou podkapitolu věnoval Zelenka vztahům mezi seniorem a vazalem na příkladu Jindřicha Lva a jeho početných vazalů a ministeriálů. Jsou zde zmíněny různé aspekty těchto vztahů, mimo jiné také otázka tzv. děleného vlastnictví, kde však autor příliš přistupuje na tento koncept (s. 99, 101, 171). Skutečnost, že lenní pán pouze „vybírá dohodnuté závazky“, nijak neomezuje jeho vlastnictví, a naopak: užívací práva leníka z něj nedělají reálného „vlastníka“. S kategorií vlastnictví ovšem nelze takto volně nakládat. Dle mého v literatuře hojně tradovaný koncept tzv. dvojího vlastnictví je pouhou konstrukcí, která pochopitelně vychází z představ středověkého učeného práva. Jen na okraj: medievistika často z důvodu nejednoznačnosti výpovědi pramenů vytváří různé polokategorie, což se týká právě vlastnictví. Je však třeba upozornit, že pro popis vlastnických vztahů a různých užívacích práv je třeba použít moderní (právní) jazyk, neboť jen tak lze dosáhnout vzájemného porozumění pro popisované jevy. Příkladem různých polokategorií je typicky pojem „držba“, kterým sice lze obecně popsat nějaké majetkové zázemí (statky) bez určení jeho kvality, ale nelze jej použít jako právní pojem. Jinými slovy, mezi vlastnictvím a „nevlastnictvím“ nestojí žádná „držba“ jako nějaké „neúplné“ či omezené vlastnictví. Držba je pouhá právní fikce, umožňující tzv. vydržení. I vlastnictví pochopitelně mohlo být nějak omezeno, ale lze to opět popsat standardní terminologií (práva založená obligací – břemena, resp. služebnosti; nájem; zástava; půjčka apod.). Výkon veřejnoprávních oprávnění, typicky výběr daní, sice „omezují“ vlastníka, nedělá však z „výběřčího“ spoluvlastníka ani nevytváří nějaké jeho majetkové nároky (viz mylná teze Dušana Třeštíka citovaná na s. 112). Jan Zelenka v závěru monografie zdůrazňuje rozdíl mezi časově omezenými (doživotními)

církevními beneficii, jejichž držitel je jen „pouhým“ uživatelem. Příjemce vrcholně středověkého léna se naopak stával „vlastníkem“ (s. 175–176). Byl tedy vlastníkem, či ne? (Nebyl, byl také jen uživatelem...).

S výše uvedenou problematikou souvisí také skutečnost, doložená jak pro saské, tak pro české prostředí, že terminologicky v diplomatických pramenech často splývají kategorie *feudum*, purkrecht, emfiteuze či různé odkazy na německé právo (v pramenech z českého prostředí). Zelenka uvádí, že rozhodující byla povaha „vlastnictví“ nabytého majetku, což je dle mého zbytečná a vlastně nic neříkající konstrukce. Rozhodující byly právní principy, které byly těmto kategoriím společné – závazky vyplývající primárně z institutu půjčky, nájmu a pachtu.

Druhá část monografie je věnována počátkům lenního institutu v českých zemích. Jan Zelenka nejprve rozebírá názory a diskuze starších autorů v čele s Juliem Lippertem a vyjadřuje se také k novější literatuře, která téma beneficií a lén položila do souvislostí s (zatím neukončenou) diskuzí o povaze českého přemyslovského státu (kriticky se staví k názorům Dušana Třeštika a nověji i Libora Jana). V navazující podkapitole se věnuje rozboru domácích pramenů k otázce počátků lenního institutu s důrazem na příslušnou terminologii. Autor sice provedl poměrně pečlivou heuristiku s ohledem na rané zmínky, navazující analýza a předložená argumentace však není dle mého tak promyšlená jako v případě saských pramenů v první části knihy. Řada závěrů by zasloužila podrobnější zdůvodnění. Větší pozornost měla být věnována zejména lennímu systému olomouckého biskupství, na jehož význam pro recepci lenního zřízení v českých zemích oprávněně upozorňovala již starší literatura. Zelenka uvádí, že daná problematika byla již zpracována a jen stručně ji rekapituluje. Myslím však, že ji měl zohlednit mnohem více – lenní listiny olomouckých biskupů Bruna a Dětricha obsahují řadu prvků, které mají přímou analogii v autorem analyzovaném saském prostředí. Navíc je třeba upozornit na jeden důležitý a v knize nezohledněný fakt. Recepce lenních zvyklostí nebyla daná jen osobou lenního pána (biskupa Bruna a jeho kanceláře), ale především skutečností, že většina jeho leníků pocházela ze severních oblastí Říše. „Transfer“ lenních zvyklostí tak zde měl i významný sociální rozměr.

Jan Zelenka se kriticky staví k možnosti, že se ke správním úřadům v českém státě nejspíše od 11. století vázaly statky formou lenního poměru, a zmiňuje také otázku dědičnosti. Na druhé straně však připouští, že se k těmto úřadům určité statky vázaly a jejich výnos patřil mezi příjmy daného úředníka. Model správní a politické organizace českého státu ve 13. století se tak měl více blížit starému franskému systému beneficií než soudobému saskému lennímu systému. Autor argumentuje mj. absencí „lenních řetězců“ a nutností zformování „určité formy lenní pyramidy“. V souladu se staršími i novějšími autory tak uvažuje o recepci západního modelu lenního práva.

Terminologie jednotlivých dokladů z českého prostředí vesměs diplomatické povahy by dle mého zasloužila hlubší analýzu, mimo jiné s ohledem na původce listin či širší kontext daných pojmů (jen na okraj lze podotknout, že řadu důležitých poznatků přinášejí i prameny minimálně první poloviny 14. století). Potřeba rozsáhlejšího rozboru se týká zejména klíčového pojmu *hereditas*, který Zelenka

na základě několika vybraných dokladů považuje za obecný termín pro statky držené „různými vlastnickými tituly“. Autor zde neprovedl důkladnější rozbor, který se ostatně odehrává jen v rámci jedné poznámky pod čarou (s. 132–133). Ani uváděné doklady však nevyznívají tak jednoznačně, jak by autor chtěl. Hned první příklad týkající se Hlubčic (nikoliv Lubčic) rozhodně neklade rovnítko mezi *hereditates* a lenní statky.

K otázce pozemkového vlastnictví šlechty a *hereditas* se Jan Zelenka znovu vrací v závěru monografie, mimo jiné také k opakovaně diskutovanému prvnímu ustanovení Statut Konráda Oty. Jeho závěry jsou však poněkud neurčité, když říká, že termín *hereditas* označuje majetek předávaný z generace na generaci, ale zároveň jedním dechem dodává, že první článek Statut vůbec nemusí vypovídat o dědičnosti. Zmiňované ustanovení sice výslovně nepotvrzuje dědičnost, ale klíčem k pochopení daného článku je právě povaha statků označených jako *hereditas*. Statuta jsou textem, který se týká především zemského práva, a v tomto kontextu je třeba posuzovat i daný termín (pochopitelně i s ohledem na řadu dalších pramenů).

Zatímco první část Zelenkovy monografie představuje určitý argumentačně uzavřený celek, ze kterého bude nepochybně řada badatelů v budoucnu vycházet, druhou část lze vnímat spíše jako určitý diskuzní příspěvek k problematice lenního zřízení a sociálních a mocenských struktur v českém státě, která bude vyžadovat ještě opakovanou detailní pozornost.

DALIBOR JANIŠ

Libor JAN, *Václav II. Král na stříbrném trůnu 1283–1305*, Argo, Praha 2015 (= *Ecce homo* 21)

739 s., ISBN 978-80-257-1544-4

Byť postava Václava II. přitahuje zájem minimálně dvou národních historiografií, jde o osobnost kupodivu dlouho zanedbávanou. Tento dluh nyní splácí monografie brněnského historika Libora Jana, monumentální jak svým rozsahem, tak i šíří pojednávaných témat. Kniha rozhodně není prostou biografií, nýbrž širokým panoramatickým přehledem nepříliš dlouhého, ale velice podstatného úseku dějin střední Evropy. Pod dojmem dnešní nadprodukce, kdy např. polský trh zaplavují pseudobiografie mnohdy nepříliš významných, avšak díky tomu snadno popsatečných osobností, musím hned na úvod předeslat, že kniha Libora Jana se řadí k počínům zdařilým. Obraz života titulní postavy je zde podán na pozadí širokého kontextu Čech, Sváté říše římské a celé střední Evropy a zprostředkovává tak celistvý pohled na danou epochu.

Autor kombinuje dva typy výkladu. První část, nazvaná *Král uprostřed politiky*, je v zásadě panovníkovým životopisem, jenž obsahuje velice podrobnou a chronologicky systematizovanou rekonstrukci politických dějin v období života předposledního